

ČESKÉ SOUDOBÉ DĚJINY V DISKUSI

Martin Schulze Wessel

Jiří Pešek

Vilém Prečan

Pavel Kolář

edice
QUODLIBET

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY

ČESKÉ SOUDOBÉ DĚJINY V DISKUSI

edice

QUODLIBET

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Praha 2011

ČESKÉ
SOUDOBÉ DĚJINY
V DISKUSI

K historii prvních osmi let pražského Ústavu pro soudobé dějiny

Vilém Prečan

I.

Vzpomínka na zakladatelská léta

*(Projev na zahájení výstavy k 15. výročí existence ústavu v Praze
12. října 2005)*

Ústav pro soudobé dějiny se zrodil v mimořádném čase největšího dějinného přelomu v Československu druhé poloviny dvacátého století. Myšlenka zřídit pracoviště pro základní výzkum v oboru soudobých dějin vznikla v historické komisi Občanského fóra v prosinci 1989. Na Štěpána, 26. prosince 1989 (krátce poté, co jsem telefonicky ujistil Václava Havla, že na žádné působení v Praze nepomýšlím, protože v exilovém Československém dokumentačním středisku nezávislé literatury je ještě mnoho co dělat), mě v Scheinfeldu zastihl telefonát z Prahy s dotazem kolegů a přátel z historické komise OF, zda bych byl ochoten převzít úkol vybudovat takový ústav.¹ A tak jsem na Nový

1 Doplnuji v červnu 2006; mezitím jsem totiž našel faxovou předlohu svého dopisu Václavu Havlovi psaného ve dnech 26. a 27. prosince 1989, po onom

rok 1990 posílal faxem do Prahy první koncepci ústavu. Myšlenka se prosadila na jednání zástupců komise s prezidiem Československé akademie věd 7. ledna. V neděli 14. ledna 1990 jsem poprvé po třinácti a půl letech přijel do Prahy, o den později jsem převzal písemné pověření zahájit práce na vytváření nového pracoviště a 17. ledna jsem přebíral klíče od místností v horním patře dnešní budovy. Tam jsme jako „lidé z půdy“ prvních šest týdnů sídlili ve třech místnostech. Prezidium akademie rozhodlo 24. ledna zřídit ústav s platností od 1. února 1990 a pověřilo mě jeho vedením.

Bylo nás tehdy na samém začátku pět, v březnu přibyli další, většina z nich do té doby pracovala v různých dělnických zaměstnáních. Když jsem dojednával nástup do ústavu s Jindřichem Peckou, byl ještě skladníkem podniku Motorlet. Nebylo to lehké: Mimořádně tíživá byla personální situace – mnozí z těch, kteří přicházeli v úvahu, byli zaměstnáni jinde a jinak, k tomu nezáměrně akademické mládeže o soudobé dějiny. Brzy se přidružila i kritická finanční situace v akademii.

telefonickém rozhovoru na Štěpána, kdy mě Václav Havel oslovil dotazem, co chci dělat „doma“: „Myslel jsem, že mám pro nejbližší dva roky práce dost, když zde uděláme vše, co je nutné, aby se detailně zmapovaly výsledky činnosti nezávislých československých struktur všeho druhu za posledních dvacet let a když se k tomu přibere ještě i spolupráce s československými institucemi. Váš dotaz, jakou práci chci – navíc – a připomínka knížete [Karla Schwarzenberga], že bych přece jen měl uvážit, zda není něco důležitějšího než ČSDS, mě přinutily pustit si fantazii na špacír. (...) I když se bude muset velice šetřit, měl by být nějaký ústav současných dějin, který by se zabýval tím, co je pro většinu dnešních lidí nejdůležitější: posledních padesát let. Abychom přestali být nemocní svými dějinami. Otevřít naprosto svobodné diskusi všechny otázky. Přeložit nejdůležitější knížky. Shromáždit a vydat prameny. Pomoci napsat nové učebnice dějepisu pro děti. Navázat kontakty se zahraničními institucemi a dostat od nich jejich publikace na doplnění našich knihoven. Poslat do ciziny schopné mladé lidi – máme kontakty a dostaneme pro ně stipendia, nové Československo to nebude nic stát; mladí se budou muset rychle naučit jazyky. Zaktivizovat vhodným způsobem ty, kteří jsou mezitím už v penzijním věku, ale umí dělat a myslí jim to. Vybavit ústav technicky tak, aby se nepracovalo jako v manufakturní době. To by byla realizace mého soukromého snu.“ (26.12.1989) „Pokračuji o 24 hodin později. Jsem jako praštěný palicí. Volal mi z Prahy Pavel Seifter a sděloval mi za historickou komisi Občanského fóra, že se uvažuje o zřízení ústavu nejnovějších dějin a že se shodli na mně jako nejvhodnějším kandidátovi na ředitele takového ústavu, a co prý já na to. Tak jsem ho vyzpovídal, co to má být a jaké jsou jejich představy, a pak jsem mu řekl, že když dostanu takovou nabídku, tak ji vezmu.“ (27.12.1989)

Začátky byly těžké i jinak – „reálný socialismus“ na nás vyplazoval jazyk na každém kroku: stav budovy, zpustlá zahrada, půda plná desetiletí starého rumoviště; koks, kterým se topilo, se skladoval v hromadách na dvoře. O záchodech raději nemluvit (kvůli péči o jejich přeměnu jsem si začal říkat „latrinendirektor“). Topič nebyl ochoten udržovat oheň v kotelně přes víkend, a tak jsme v pondělí vždycky mrzli. Všechno bylo třeba vytvářet od začátku, včetně knihovny: zdědili jsme po Výzkumném středisku míru a odzbrojení několik set svazků, z nichž pětapadesát bylo třetí vydání *Sovětské encyklopedie* a pětatřicet svazků Leninových spisů.

Leč nádherný pocit svobody nám dával křídla. Ústav v té podobě, jak jsme ho začali vytvářet, a s tou mírou nezávislosti na politice představoval splněný sen těch z nás, kteří byli dvacet let „mimo provoz“. A také můj osobní sen, jak jsem si nedávno ověřil ve své korespondenci s Milanem Šimečkou ze sedmdesátých let. V dopise psaném ve výměňkové stanici v horní kotelně pražské nemocnice v Motole jsem mu 15. ledna 1973, ke sklonku jedné obzvlášť namáhavé pracovní směny, sděloval: „Někdy si představuju, že jsem ředitelem institutu moderních politických dějin. Plánuji, která oddělení zřídit, sestavuji badatelský plán, soustřeďuji kádr lidí a specialisty z příbuzných oborů (nezapomínám na psychology a další hraniční obory). Rozesílám lidi do světa, aby se rychle učili a doučovali, navazují kontakty a obstarávám literaturu, mobilizuji své přátele v zahraničí, angažuji svého profesora němčiny a angličtiny, aby dal ‘mým lidem’ před odjezdem potřebný jazykový glanc, sám se rychle doučuji francouzsky a anglicky. Zřizuji vlastní nakladatelství... Pronajímám moderní xerox. Ve spolupráci s knižnicí obnoveného *Reportéra* urychleně připravujeme populární ediční řadu k dějinám let 1945–1974: mimo jiné dokumenty o procesech 1969–1972, fakta o srpnu 1969, Bílou knihu o české kultuře. V jiné řadě překlady, překlady – než stačíme nasytit hlad po věděni svými pracemi. Dej mi rok času a deset milionů rozpočet, a uvidíš! Co by se dalo udělat s námi všemi vyhozenými! Pro první dobu bychom dostali moc věcí ze zahraničí zdarma nebo za babku: knihy, moderní přístroje, stáže, stipendia.“

Ústav se cítil být dědicem odkazu nezávislých historiků a byl v prvních letech své existence těsně spjat s těmi, kteří v disentu připravovali a pak realizovali demokratický převrat v zemi. Externími členy první vědecké rady byli také Milan Šimečka, Ludvík Vaculík, Karel Košík, Jan Vladislav (název ústavu z několika možných variant se zrodil po konzultaci právě s ním). Zakládali jsme si na své nezávislosti. Na

jakési „audienci“ delegace ústavu u předsedy federální vlády jsem to v květnu 1990 formuloval takto: Vláda má privilegium historiky podporovat. A historici tuto podporu přijímají s jedinou podmínkou – že ze strany vlády nejsou pro tuto podporu žádné podmínky. Znělo to jako bonmot, ale mysleli jsme to smrtelně vážně.

Na prospěch ústavu byla personální unie s dokumentačním střediskem v Scheinfeldu – při vybavování knihovny a dokumentace, při tisku prvních publikací, při přípravě velké reprezentační výstavy nezávislé literatury v Památníku národního písemnictví na Strahově v roce 1992, při pořádání tematických konferencí zvaných „Schwarzenberská setkání“.

Ústav od samého počátku chápal sebe sama jako základnu pro celý obor nejnovějších dějin, ať už šlo o knihovnu, dokumentaci, časopis, publikační a ediční řady. Také naše výzkumné programy byly od počátku projektovány tak, aby se kolem jednoho dvou pracovníků ústavu vytvářely početné týmy badatelů z příbuzných vědeckých institucí včetně vysokých škol po celé zemi. Snažili jsme se s nimi co nejúže spolupracovat a v době, kdy byly soudobé dějiny na univerzitách v plenkách, jsme (v roce 1994) svolali poradu s kolegy ze všech fakult, kde se přednášela historie, a pak jsme vypsali stipendijní program pro diplomanty a doktorandy. Ústav se otevřel vědecké veřejnosti a vědeckému dorostu z domova i zahraničí svou studovnou už v roce 1991 (v níž vládne a domácím i přespolním badatelům slouží od října 1992 Eliška Trávníčková).

Od počátku jsme mysleli na židovská studia. Se slovenskými studii jsme začali, ale neudrželi jsme je natrvalo jako zamýšlené oddělení ústavu. Avšak intenzivní spolupráce se slovenskými historiky, jejich zapojení do ústavních projektů, práce na dějinách Slovenska byly pro nás samozřejmostí. Časopis *Soudobé dějiny* byl také určen pro slovenské kolegy, ústav byl jedním z iniciátorů Česko-slovenské komise historiků a poskytl její české sekci institucionální základnu, respektive potřebnou infrastrukturu.

I v mnohém dalším jsme byli vpředu, například v technickém vybavení ústavu a ve schopnosti co nejrychleji vydávat své publikace. Velikou pozornost a mnoho energie jsme museli věnovat – zejména zpočátku, než se vytvořila síť specializovaných společností a institucí – práci ve veřejnosti, v tisku, v rozhlasu a v televizi, kde jsme se podíleli na přípravě řady programů.

Ústav se postaral také o to, že se dostalo uznání a zasloužené pocty těm, kteří projevíli solidaritu s nezávislými historiky v Československu v nejtěžších dobách: stuttgartskému profesoru Eberhardu Jäc-

kelovi a kanadskému historikovi Gordonu Skillingovi, s nímž ústav těsně a všestranně spolupracoval až do jeho smrti v roce 2001.²

V oněch zakladatelských letech však ústav zažíval i kritické okamžiky a musel čelit různým snahám jej zrušit či demontovat, anebo alespoň zdiskreditovat; tak tomu bylo například v souvislosti s aférou z roku 1993 kolem spolupráce tehdejšího archiváře ústavu s jedním antisemitsky zaměřeným časopisem.

* * *

Co dělalo ústav odolným a vnitřně silným? Na prvním místě étos doby a vůle vydat ze sebe maximum. Pohánělo nás vědomí, že musíme dohnat ztracený čas, abychom byli rovnocennými partnery zahraničních kolegů ze šťastnějších zemí, kde založili podobné ústavy

2 Při novém čtení textu z října 2005 v souvislosti s mým červnovým dovětkem jsem si připomněl ještě jeden husarský kousek zakladatelské doby, který by nebyl možný bez ÚSD. Krátce poté, co jsem byl v lednu 1992 po zemřelém Josefu Mackovi zvolen předsedou Československého národního komitétu historiků, jsem se dověděl, že byro Mezinárodního komitétu historických věd (CISH-ICHS) by rádo uspořádalo plenární zasedání komitétu v létě 1992 symbolicky v Praze. Toto nejdůležitější shromáždění mezi dvěma mezinárodními kongresy bylo totiž naposledy svoláno do Prahy na srpen 1968, a tehdy se na protest proti invazi nakonec konalo jinde. – Mimořádná příležitost přivítat v Praze představitele historiků z desítek zemí narážela na technické a jiné těžkosti; tehdejší vedení ČSAV nemělo pro věc pochopení a nebylo ochotné přispět ani korunou (a taky nepřispělo). Později jsem se dověděl, že předsednictví národního komitétu mi bylo vlastně podstrčeno jako Černý Petr, abych si se zasedáním „nějak“ poradil. Vzpomínám si, jak jsme tehdy na jaře 1992 s generálním tajemníkem CISH-ICHS Françoisem Bédaridou a s mým zástupcem pro hospodářské záležitosti Josefem Opatrným objížděli Prahu a hledali nejvhodnější prostory pro ubytování členů mezinárodního komitétu, pro plenární zasedání, pro jednání byra. Zasedání se uskutečnilo na začátku září 1992; jeho součástí byl mezinárodní seminář v Karolinu. Ústav se postaral o celou organizaci a hostil ve svých zdech zasedání byra, uhradil (z peněz od Nadace Konráda Adenauera) – s výjimkou cestovného a ubytování členů CISH-ICHS – všechny náklady včetně ubytování pro členy byra, jak bylo obligátní povinností národního komitétu hostitelské země. Vděčně vzpomínám na Josefa Opatrného, bez jehož nasazení bychom to nebyli zvládli, i na jeho paní, která připravila všechny dobroty pro závěrečnou recepci v prostorách Emauzského kláštera, na všechny, kteří přispěli ke zdaru oné velké události. (Jediným stínem bylo okradení reprezentantky kanadských historiků o peněženku a doklady v ulicích Prahy.) Ještě po letech mě na kongresech a při jiných příležitostech oslovovali kolegové, kteří vděčně vzpomínali na zasedání v Praze koncem léta 1992.

čtyřicet let před námi. Stále jsme mysleli na to, jak ochránit ústav před atomizací a před tím, aby individuální zájem kohokoli získal přednost před zájmy ústavu. Hned na samém začátku jsme pevně zakotvili demokratické a kontrolní mechanismy, zejména silnou a aktivní vědeckou radu.

Věděli jsme, že tvoříme jeden velký tým, kde potřebujeme jeden druhého a neobejdeme se bez vzájemné součinnosti. Nikdo nebyl v dělbě práce svým pracovním zařazením méně důležitý. Byli jsme vzájemně kritičtí, neodpouštěli jsme si nedostatky, v ústavu se netrpělo klikaření a vztahy podle hesla „já na bráchu, brácha na mě“. Nejednou zaznělo ve vzrušené polemice, že nedokážeme-li být vůči sobě kritičtí, nezasloužili jsme si osvobození od diktátu politických sekretariátů. Sami od sebe jsme už ve třetím roce své existence uspořádali vlastní evaluaci ústavu. Zdeněk Vašíček tehdy u nás strávil tři měsíce s jediným úkolem: seznámit se se všemi úseky činnosti ústavu. A pak na interním semináři nám otevřeně a kriticky referoval o svých poznatcích, o našich slabínách a nedostacích.

A tak jsme měli nakonec štěstí. To, o čem jsme snili, se stalo skutečností a každým rokem jsme byli o kousek dál. Přispěla k tomu i velká pomoc ze zahraničí, především německých přátel z Nadace Konráda Adenauera. Z ní jsme vybavili ústav technicky, nechali přebudovat kotelnu na plyn, mohli zaměstnat řadu pracovníků navíc, samostatně uspořádat už v roce 1993 velkou mezinárodní vědeckou konferenci, vybavit knihovnu a vydat řadu publikací, které by jinak zůstaly v rukopise.

Bylo by nevďěkem nevzpomenout na ty, kteří ústav vytvářeli v jeho zakladatelských časech. Dnešní ústavní „mládež“ si je nemůže pamatovat. Vždyť z těch pracovníků, kteří zažili první rok existence ústavu, zbývají v jeho dnešní zaměstnanecké sestavě už jen Milena Janišová (od 1. dubna 1990), Marie Lisová (od 9. července 1990) a Milan Drápala (od 1. října 1990). K první pětici pracovníků ústavu patřili 1. února 1990 Pavel Seifter, tehdy zástupce ředitele, Marie Jirásková, Milada Ernestová a Radka Picková. Jako právník nám pomáhal Karel Lašovička.

Z těch vědeckých pracovníků, kteří přišli v prvním roce a už nejsou kmenovými zaměstnanci ústavu, připomínám Františka Svátka, Karla Kaplana, Milana Otáhala, Františka Koudelku, Evu Broklovou, Blanku Císařovskou, Ivanu Koutskou, Janu Svobodovou, Annu Hyndrákovou. Nemohu nejmenovat ty naše nezapomenutelné kolegy, kteří nás předběhli na „cestě k poslednímu“ – Jindřicha Pecku a Josefa Opatrného, Oldřicha Jaroše, Josefa Beldu, Věru Škvorovou. O ústav

se zasloužili předsedové vědecké rady prvních let Karel Jech, Radko Břach, Bohumil Černý.

Ústav „komputerizoval“ v prvním roce jeho existence Petr Šimečka, po něm převzali štafetu Václav Dryk, Jan Minář, Jan Jiříček, Josef Zvoníček. Bez nich by byly těžko myslitelné ediční řady ústavu, vlastně většina jeho publikací: bylo jich za prvních deset let existence ústavu nejméně sto padesát, mezi nimi významná díla i cenné pramené edice, jako například *Dekrety prezidenta republiky*. Ale vážení kolegové historici prominou, když připomenu tři tituly z ediční řady Svědectví o době a lidech, které měly mimořádný ohlas ve veřejnosti: Glazarovu *Treblinku*, *Dvanáct zastavení opata Opaska* a *Válečné vzpomínky* Hedy Kaufmannové.

S Emanuelem Mandlerem jsou spojeny první dva ročníky časopisu. A Derek Paton (od 1. září 1992) nám pomáhal překonávat provinciální myšlení a návyky a staral se o to, aby naše anglická korespondence a vše, co vycházelo anglicky z ústavu, mělo patřičnou úroveň a dávalo záruku, že jsme pro naše zahraniční kolegy důvěryhodní partneři.

Na jaře 1992 ústav udělal terno! Velení nad knihovnou se ujala Slavěna Rohlíková a zakrátko se z problémového úseku stala pýcha ústavu. A když se o dva roky později ujala bibliografické práce Věra Břeňová, bylo natrvalo postaráno i o tuto službu, pro celý obor stejně neocenitelnou, jako je dnešní knihovna. Vedle ní jsme od začátku věnovali velkou pozornost druhému servisnímu oddělení – dokumentaci. Dokumentační oddělení získalo už v roce 1991 celou spisovnu Občanského fóra a na konci roku 1992 zdědilo veškerou rozsáhlou dokumentaci Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970; snad nejcennější pozůstalostní sbírkou je fond Huberta Ripky. Vedle takříkajíc historické dokumentace vzniká, zatím stranou větší pozornosti, dokumentace současnosti počínaje volbami v roce 1990. Práce Stanislavy Zacharové (od 15. března 1992), která neúnavně a vynalézavě sbírkou této dokumentace vytváří a archivuje, bude bezpochyby oceněna v budoucnu, za pět deset let, až začne ústav intenzivně zkoumat politické a sociální dějiny devadesátých let.

Nelze zapomenout na Jiřího Tomana, našeho laskavého „zahradníka“, jak si sám říkal, všestranného údržbáře a zkrášlovatele budovy, zahrady, dvora i interiéru. Nebo na Františka Cigánka – vidím ho jako dnes, jak dlouhé měsíce třídil časopisecký fond knihovny, nemluvě o jeho lvím podílu na jednom z prvních svazků naší „červené knihovny“ – ediční řady Pramenů k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Připomenu ještě, jak jsme se těšili z každého

přírůstku čerstvých absolventů studia historie; na jednom z prvních sněmů akademie, tuším v roce 1993, jsem pyšně vypočítal, že jsou už tři.

Někteří lidé v ústavu v počátcích jeho existence setrvali jen nakrátko, ale zanechali zde svou stopu a zaslouží si, abychom si je připomenuli: byli to Libuše Šilhánová, Marie Mandlerová, Sylvie Rohanová, Petr Kolář, Jaroslav Šilar, Rudolf Vévoda, František Helešic.

Oceňuji, že si ústav váží svých emeritních pracovníků, poskytuje jim služby a využívá jejich tvůrčích schopností a zkušeností: patří mezi ně Karel Kaplan, Karel Jech, Blanka Císařovská, Milan Otáhal, Antonín Benčík. A děkuji i za sebe, že kdykoli něco potřebuji, zejména z knihovny, dostane se mi mimořádně kompetentní a promptní pomoci.

* * *

Když ústav v říjnu 1999 přebíral ve Vídni Cenu Hannah Arendtové jako ocenění svého výkonu v zakladatelském období, řekl jsem tehdy na slavnostní večeři ve Schwarzenberském paláci těchto několik vět: „Je takřka symbolické, že velký okamžik pražského Ústavu pro soudobé dějiny se kryje s desátým výročím demokratického převratu a revoluce. Zázrak svobody nám všem otevřel nové perspektivy, a my jsme příležitost a šanci využili. Při zakládání ústavu jsme měli k dobru zkušenosti z disidentských a exilových časů. Tehdy jsme se naučili neočekávat nic shůry, jednat samostatně a brát svůj osud do vlastních rukou. Od samého začátku nás pohánělo vědomí, že musíme dohnat ztracený čas. A měli jsme štěstí, že k původnímu jádru starých veteránů se přidružili mladší historici, kteří nyní mohou převzít kormidlo.“

Nemám mnoho, co bych k tomu dnes dodal. Snad jen přání, aby v ústavu i v jeho dnešním složení panoval duch soudržnosti i kritičnosti, vědomí zodpovědnosti každého pracovníka za celek, vědomí priority zájmu ústavu nad vším ostatním, jeho velkých projektů a jeho povinností vůči celému oboru. To, co ústav dokázal, by nebylo možné bez velkého pracovního nasazení, takřka nadoraz, a mohlo být dosaženo jen bez postranní myšlenky, co to vynese. (Taková staromódní ctnost se prý už dnes nenosí, ale bez ní ještě nic trvalého nevzniklo.)

Svou vlastní zkušenost, a právě ze zakladatelských let ústavu, bych zformuloval takto: Když lidé dají ze sebe úplně všechno, když myslí především na to, jak nejlíp zvládnout úkol, k němuž je život přistrčil,

pak se podaří věci, které se s odstupem času zdají být zázrakem. Přeji Ústavu pro soudobé dějiny, tedy vám všem, i do budoucna co nejvíce takových zázraků.

II.

Post scriptum z června 2006

(Polemika s Jiřím Peškem a s dalšími kritiky)

Dva měsíce předtím, než jsem si načrtl vzpomínku na zakladatelská léta ústavu, dostal jsem poštou – začátkem srpna 2005 – jako člen Collegia Carolina ještě čerstvé vydání 1. sešitu časopisu *Bohemia* z roku 2004 (*Bohemia* se opožděje oproti vročení daleko víc než *Soudobé dějiny*). Při listování jsem narazil v jednom příspěvku na své jméno, a tak jsem si přečetl, co kolega Jiří Pešek napsal o Ústavu pro soudobé dějiny za mého ředitelování. Nebylo to nic lichotivého, váhal jsem však vyjádřit se k tomu, být příslovečnou kejhající potrefenou husou. Založil jsem si to místo v časopise a věc vytěsnil z paměti, nevzpomněl jsem na to ani v říjnu 2005 při vernisáži výstavy. Po čase jsem vzal svazek znovu do ruky a přečetl si onu pasáž znovu. Líbila se mi ještě míň než při prvním letmém čtení.

Jak je dobře známo, na každou životní situaci jsou v nepřeberné pokladnici lidové moudrosti nejméně dvě přísloví zcela protichůdného smyslu. A tak jsem se nakonec rozhodl nebýt tím, „kdo mlčí, a tím svědčí“, a říci si své i s rizikem, že se vydám všanc úsměšku, jak „každá liška svůj ocas chválí“.

Oč jde? V poměrně obsáhlém článku „Historiografie soudobých dějin v Česku jako problém“, zařazeném do rubriky Diskuse, Jiří Pešek komentuje studii Martina Schulzeho Wessela „Historiografie soudobých dějin v Česku: Instituce, metody, debaty“, poukazuje na mezery v autorově záběru, místy polemizuje, jindy doplňuje jeho argumentaci nebo prezentuje vlastní pohled na věc.³ Samo o sobě je to čtení zajímavé; jak už to bývá, říká místy víc o autorovi než o věci samé,

3 PEŠEK, Jiří: Zeitgeschichtsschreibung in Tschechien als Problem: Notizen zu Martin Schulze Wessel, Zeitgeschichtsschreibung in Tschechien. Institutionen, Methoden, Debatten. In: *Bohemia*, roč. 45, č. 1 (2004), s. 166–183. Studie Martina Schulzeho Wessela vyšla ve sborníku: NÜTZENADEL, Alexander – SCHIEDER, Wolfgang (ed.): *Zeitgeschichte als Problem: Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*. (Geschichte und Gesellschaft, č. 20.) Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 307–328. Obě statě jsou v českém překladu otištěny v přítomné publikaci.

o jeho znalostech i o mezerách v nich.⁴ A Schulze Wessel v témž čísle *Bohémie* ve své krátké odpovědi poukázal na to, že základní rozdíl mezi ním a Jiřím Peškem spočívá v chápání pojmu „soudobé dějiny“ (*Zeitgeschichte*), a blíže tento rozdíl osvětlil.⁵ To je ovšem téma na jiné pojednání; rozhodně stojí za to zmíněné texty uveřejnit také česky, aby se staly předmětem širší percepce a diskuse. V souvislosti s historií prvních osmi devíti let Ústavu pro soudobé dějiny se chci zastavit pouze u jednoho odstavce Peškova článku.

V polemickém zápalu a jako součást kritiky jednostranného pojetí předmětu soudobých dějin v Česku Jiří Pešek tvrdí: „Stará generace historiků soudobých dějin postavila do centra zkoumání ‘velkou politiku’. Vše důležité se z jejich pohledu vlastně odehrávalo v ústředním výboru strany, ve vládě, na ministerstvech nebo také v řídicích centrálních Státní bezpečnosti. To byly roviny, které jim připadaly hodny zkoumání a které se jim jevily jako rozhodující pro interpretaci dějin. Všechno ostatní bylo podle nich jen průvodním jevem nebo – jako kultura a vzdělání – to sloužilo jako pouhá ozdoba. Touto představou byli ve svém badatelském životě formováni Vilém Prečan a příslušníci jeho zakladatelské generace, kteří v devadesátých letech s velkým úsilím vybudovali pražský Ústav pro soudobé dějiny. Jako mladí komunističtí historikové byli ještě nuceni brát na vědomí i ‘tlukoucí srdce’ mas a proletariátu; po roce 1989 již mohli tuto povinnost odhodit jako ideologický balast. Komplexní zpracování dějin společnosti jim však zůstalo vzdálené – i z aktuálně politických důvodů, jak trefně poznamenává též Martin Schulze Wessel. K širě založeným konceptům soudobých dějin a jejich realizaci se začala pozornost obracet teprve s generační obměnou v Ústavu pro soudobé dějiny pod vedením Prečanova nástupce Oldřicha Tůmy, který je v čele ústavu od roku 2000.“⁶

4 Když se rozepisuje o pozitivním pokračování česko-slovenských vztahů po roce 1992, „zejména na úseku bádání o současných dějinách“, kupodivu se Pešek nezmiňuje o existenci (od roku 1994) a intenzivní práci Česko-slovenské komise historiků ani o *Česko-slovenské historické ročenice*, iniciované a od roku 1996 vydávané touto komisí, přestože studie a materiály publikované v této ročenice jsou často citovány v pracích zahraničních bohemistů a slovakistů.

5 SCHULZE WESSEL, Martin: *Zeitgeschichte als internationale Geschichte: Antwort an Jiří Pešek*. In: *Bohemia*, roč. 45, č. 1 (2004), s. 184–187. Také překlad této odpovědi je zveřejněn v přítomném svazku.

6 „Die alte Generation von Zeithistorikern hat die ‘große Politik’ in den Mittelpunkt gestellt. Alles Wichtige geschah ihrer Sicht zufolge eigentlich im Zentralkomitee der Partei, in der Regierung, in den Ministerien oder auch in den Schaltzentralen der Staatssicherheit. Das waren die Ebenen, die ihr untersuchungswert und für

Chápu, že Jiřímu Peškovi se taková interpretace hodila do celkového konceptu jeho polemiky s úvahou Martina Schulzeho Wessela. Želbohu si skutečnost upravil podle záměru svých apriorních tezí do té míry, že pozapomněl na dobré vychování, které historikovi přikazuje vycházet z fakt. Přitom to není tak těžké, máme-li k dispozici souhrnné bibliografické pomůcky, o nichž se sám na jednom místě pochvalně zmiňuje. U Jiřího Peška překvapuje jeho povrchní a zkreslující závěr tím spíš, že jako pravidelný člen evaluačních grémií Ústavu pro soudobé dějiny měl k dispozici všechny četné doklady o jeho publikacích, projektech a působení ve veřejnosti od samého vzniku ústavu.

„Vilém Prečan a příslušníci jeho zakladatelské generace“ – to je spolu se mnou zřejmě Karel Jech, Karel Kaplan, Jindřich Pecka, František Svátek a Milan Otáhal, počítám-li vrstevníky blízké věkem narození, tj. před rokem 1940; s výjimkou Karla Kaplana se ovšem nikdo z nás nezabýval „velkou politikou“, jak ji Pešek představuje.

die Interpretation der Geschichte ausschlaggebend erschienen. Alles andere sollte lediglich Begleiterscheinung sein oder – wie die Kultur und die Bildung – nur der Ausschmückung dienen. Vilém Prečan und seine Gründergeneration, die das Prager Institut für Zeitgeschichte mit großem Einsatz aufgebaut haben, waren von dieser Vorstellung zeit ihres Forscherlebens geprägt. Als junge kommunistische Historiker waren sie gezwungen gewesen, auch das 'schlagende Herz' der Massen und des Proletariats zur Kenntnis zu nehmen; nach 1989 konnten sie diese Pflicht als ideologischen Ballast abwerfen. Eine komplexe Behandlung von Gesellschaftsgeschichte blieb ihnen – auch aus aktuell politischen Gründen, wie Martin Schulze Wessel zutreffend feststellt – allerdings fern. Erst mit dem Generationswechsel im Institut für Zeitgeschichte unter der Leitung von Prečans Nachfolger Oldřich Tůma, der dem Institut seit dem Jahr 2000 vorsteht, wurden breiter angelegte Konzepte von Zeitgeschichte aufgegriffen und umgesetzt.“ (PEŠEK, J.: *Zeitgeschichtsschreibung in Tschechien als Problem*, s. 170 n.; český překlad této pasáže viz *České soudobé dějiny v diskusi*, s. 37 n) Užítím obratu „das schlagende Herz“ možná má Pešek na mysli „tlukoucí srdce“ jako synonymum pro násilí komunistického státu, jak bylo zmiňováno v anekdotách z dob totality.

Pasáž z článku Martina Schulzeho Wessela, na kterou se Pešek odvolává, zní v originále takto: „Welche Defizite hat die tschechische Geschichtsschreibung aufzuweisen? Der ehemalige Direktor des Instituts für Zeitgeschichte Vilém Prečan beklagt, das Zeitgeschichte als Sozialgeschichte noch kaum entwickelt sei, sein Nachfolger Oldřich Tůma weist auf die fehlende Alltags- und Mentalitätsgeschichte hin. Zum Teil sind diese Defizite damit zu erklären, daß sich die tschechischen Zeithistoriker nach 1989 zunächst den drängenden politikgeschichtlichen Fragen angenommen haben, die erstmals mit freiem Archivzugang erforscht und öffentlich diskutiert werden konnten.“ (SCHULZE WESSEL, M.: *Zeitgeschichtsschreibung in Tschechien*, s. 327 n.; český překlad této pasáže viz *České soudobé dějiny v diskusi*, s. 30) To je přece něco trochu jiného než „aktuální politické důvody“ v Peškově podání.

Mne samotného jako historika nejvíc ze všeho utvářelo, formovalo a poznamenalo mnohodimenzionální bádání o slovenském povstání roku 1944 a zkoumání regenerace občanské společnosti za celospolečenské krize koncem šedesátých let i jejího znovuvynořování v letech sedmdesátých a osmdesátých až po demokratickou revoluci; a stejně tak rozsáhlé a intenzivní studium mezinárodního kontextu československého vývoje: evropská politika Spojených států, Velké Británie a Sovětského svazu za druhé světové války,⁷ předtím nacistická politika vůči Slovensku, v druhé polovině devadesátých let mezinárodní souvislosti února 1948 a závěrečná fáze studené války. Probírám-li svou bibliografii za posledních třicet let, nacházím v ní dvě položky vztahující se k politice „ústředního výboru strany“ – referát k politice Komunistické strany Československa v letech 1945–1948 na konferenci ve Frankenu v roce 1978⁸ a materiálovou studii k zasedání Ústředního výboru KSČ v červenci 1945, jehož protokol je klíčový pro pochopení jednoho ze základních faktorů státoprávního řešení vztahů Čechů a Slováků před únorem 1948.⁹

Pravda, to ještě nemusí nic znamenat. Historik se může zabývat tématy, která nemají vůbec nic společného s ústředním výborem strany, vládou, ministerstvy, Státní bezpečností, a přece jen být v zajetí takového pojetí dějin, jaké mu podsunuje Jiří Pešek. Může léta žít a pohybovat se v prostředí německé, britské, americké historiografie, léta studovat v britských a amerických archivech – a přesto mu zůstane „komplexní pojetí dějin společnosti vzdálené“ či cizí, jak se zřejmě domnívá kritik, který má bezpochyby patent na všechny teorie a metodologie soudobých dějin.¹⁰

7 Za to nepřestanu být vděčný zejména Martinu Broszatovi, který mě tím směrem postrčil, když jsem přišel v létě 1976 do Německa, třebaže jsem si tím tehdy na řadu následujících let zkomplikoval život.

8 PREČAN, Vilém: Politika a taktika KSČ 1945–1948. In: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Ed. Milan Drápala. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1994, s. 116–129.

9 Viz TÝŽ (ed.): Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno, Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků – Masarykova univerzita 1997, s. 203–300.

10 Přinejmenším jako člen sboru ředitelů Evropského koordinačního centra pro výzkum a dokumentaci sociálních dějin v letech 1990–1993 (z pověření Akademie věd) a za deset let členství v Akreditační komisi vlády (nejdříve ČSFR, pak ČR) pro oblast vysokých škol jsem měl víc než mnoho možností porozumět potřebám interdisciplinarit a komplexitě dějin společnosti, pro niž horuje Jiří Pešek.

Už v prvním náčrtu koncepce ústavu odeslaném ještě z Německa na samém počátku ledna 1990 – která byla definitivně kodifikována zasedáním vědecké rady ústavu o tři měsíce později – se zdůrazňovalo: „Hlavním úkolem Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV je základní, primárně historický, nicméně interdisciplinárně chápaný výzkum společenských procesů, které ve svém souhrnu tvoří československé dějiny od roku 1938 do současnosti, a to v kontextu evropském a světovém.“ Jistě, pojem „společenské procesy“ je velmi obecný a ještě nic neříká o tom, které faktory formující povahu společenských procesů historik považuje za prioritní či určující. Jestliže se však podíváme na tematický profil publikací ústavu v prvních letech jeho existence a na podněty, s nimiž přicházel, bude hned jasnější, jaké roviny „Vilému Prečanovi a příslušníkům jeho zakladatelské generace“ „připadaly hodny zkoumání a se jim jevily jako rozhodující pro interpretaci dějin“. První tři publikace – dokumentace *Charta 77 (1977–1989): Od morální k demokratické revoluci*, sborník z washingtonské konference *Demokratická revoluce: Stav a výhledy světa. Jaro 1989* i sborník studií *Osud Židů v protektorátu 1939–1945* – byly jakoby jen vypůjčené; buď vznikly jinde a ústav se na nich podílel jen nominálně, nebo byly sestaveny z textů přeložených a redigovaných pro vydání v ústavu. Nicméně naznačovaly programové směřování. Pravda, první zcela samostatně koncipovaná publikace ústavu – *Proměny Pražského jara* – byl „sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968–1969“ (jak praví podtitul). Obsahem prvního svazku velké ediční řady *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970* byly dokumenty souhrnně nazvané *Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969*. Dvousvazkový druhý díl zmíněné ediční řady nese název *Občanská společnost* a specifikují jej příslušné podtituly: *Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970* a *Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970*. (Komunistické straně byl v rozvrhu ediční řady věnován v pořadí až devátý svazek.)

V první polovině devadesátých let ústav mapoval občanské iniciativy a hnutí ze sedmdesátých a osmdesátých let, tyto zárodky či ostrůvky občanské společnosti (osm svazků ediční řady *Historia nova*). V roce 1992 spoluorganizoval více než půl roku připravovanou rozsáhlou výstavu nezávislé literatury (samizdatové a exilové) v Památníku národního písemnictví na Strahově s rozsáhlým doprovodným programem seminářů a publikací. První velká mezinárodní konference samostatně koncipovaná a organizovaná ústavem (i když za „cizí“ peníze) v září 1993, nazvaná „Vnitřní faktory, které usnad-

nily sovětizaci střední a východní Evropy v letech 1944–48“, zdaleka nebyla jen o „velké politice“ v tom pojetí, jak ji připsal mně a zakladatelské generaci ústavu Jiří Pešek.¹¹

V programovém prohlášení z prvního čísla *Soudobých dějin* (vyšlo na konci léta 1993), které jsem koncipoval a jež vyjadřovalo názor celého redakčního kruhu, se vysvětlovalo: „...používáme-li pojmu dějiny, nemáme na mysli hlavně ‘politické dějiny’, v centru jejichž pozornosti jsou mocenské poměry, vztah vládnoucích elit a podřízených, stát jako centrum moci a ovládání. Chceme podporovat takové zkoumání právě minulé současnosti či ještě zcela živé, současnými generacemi prožité minulosti, jež se poučilo a obohatilo studiem sociálních dějin, historickou demografií, studiem mentalit i materiální kultury, historickou antropologií, zkoumáním každodennosti a posléze novou historií každodennosti, takzvanou mikrohistorií.“ Proklamovali jsme „otevřenost na všechny strany: v prvé řadě metodologickou i oborovou; a také spolupráci – se sociology, literárními vědci a historiky, etnology, historiky umění, filmu a architektury, a odborníky z dalších humanitních oborů“, aniž bychom ovšem „chtěli historickou vědu na úseku nejnovějších dějin nechat rozplynout v sociálních vědách, připravit ji o její osobitost a jedinečnost co do metody a předmětu, o to, čím je nenahraditelná, včetně její úlohy jako spolutvůrce společenské paměti“.¹²

Nemyslím, že bychom byli slabí v kramflecích co do koncepce, jakou historii chceme dělat, totiž – poslední citát – „postihnout dějiny v jejich komplexnosti“. Potíž byla v tom, jak nás bylo na ty úkoly v celém Česku málo. Akademická mládež se na nejnovější dějiny nehrnula; vzpomínám si, jak jsem na prvním sněmu Akademie věd ČR pyšně vypočítával, že už máme v ústavu tři mladé pracovníky pod třicet let. I ti potřebovali několik roků, než se vypracovali k výkonům, jimiž se představili a stali známými: mám na mysli mimo jiné Milana Drápalu, Jiřího Suka, Jaroslava Cuhru, Miroslava Vaňka. K obratu začalo docházet až po roce 1995, a teprve na přelomu století vycházeli z vysokých škol dobře připravení zájemci o soudobé dějiny ve větším počtu. Lidé jako Michal Kopeček nebyli prostě po ruce. S tím, jak bylo obtížné dát dohromady

11 Srv. fórum „O předpokladech sovětizace východní Evropy“, soubor deseti textů vzešlých z jednání konference. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 483–539.

12 PREČAN, Vilém: Jaký časopis, nač a pro koho. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 1 (1993), s. 5–10, zde s. 6 n.

„metodologické“ číslo *Soudobých dějin*, jsem se svěřil při bilancování šesti ročníků časopisu.¹³ Přípravovali jsme je dva roky, a nakonec v něm chyběl původně plánovaný, objednaný a redakci slíbený hlavní článek na téma „co jsou soudobé dějiny a jaká jsou jejich pojetí“.

A tak jsme si tehdy, v prvních pěti šesti letech časopisu vypomáhali, jak se dalo. Na článcích a statích přeložených odjinud (odtud například „polské“ číslo 1997/2 nebo rubrika Horizont, chápaná jako výhledy za obzor české historiografie) jsme explicitně i implicitně ukazovali, jak se dělají současné dějiny jinde; v naději, že dáme podnět, že příklady potáhnou.

Přesto, při vši kritické a sebekritické skromnosti, kterou jsem v ústavu prosazoval nikoli jako ctnost, ale povinnost, projdeme-li seznamem ústavních publikací za léta, než došlo ke generační obměně (Oldřich Tůma se stal ředitelem 1. června 1998, nikoli v roce 2000, aspoň to by měl Jiří Pešek jako předseda evaluačního grémia vědět přesně, když o tom píše v zahraničním časopise), probereme-li se soupisem titulů Sešitů Ústavu pro soudobé dějiny a ročníky *Soudobých dějin*, vše nasvědčuje tomu, že a jak si tu Jiří Pešek zafantazíroval, aby měl dobrý argument pro své oblíbené teze.

V jednom byl ústav od počátku silný, přes všechny handicapy, dané výchozí situací české historiografie na poli soudobých dějin: soudobé dějiny jsme pojímali a také provozovali jako mezinárodní dějiny, v tom jsme byli právi pojetí, jemuž přitakává Martin Schulze Wessel ve své odpovědi Jiřímu Peškovi. Stačí projít seznam publikací ústavu a článků v prvních šesti ročnících *Soudobých dějin*, kdy jsem byl jejich vydavatelem. A také program mezinárodních konferencí, již vzpomenuté ze září 1993 a pak z roku 1998, k padesátému výročí československého února 1948; nebo těch, které pořádala Nadace Konrada Adenauera a ústav se na nich podílel (jako například v roce 1992 na téma „Vina a odpuštění: Křesťansko-židovská spolupráce v Evropě“). Také konference „Demokratická revoluce“, připravovaná v roce 1999 Československým dokumentačním střediskem pod mým vedením, na níž se ústav podílel, měla výrazně mezinárodní a komplexně pojatý program a charakter. S konceptem konference „Helsinský proces a zhroucení komunismu“ (2005), jež měla prolomit nezájem české historiografie o tuto sféru mezinárodních vztahů a faktorů sedmdesátých a osmdesátých let,

13 Byly to *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 1 (1999). Viz PREČAN, Vilém: Předáváje kormidlo. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 4 (1999), s. 415–420, zde s. 417.

přišlo opět Československé dokumentační středisko, které neslo i tíhu programové přípravy a organizace konference.

A co se týká nedostatků a slabin české historiografie na poli soudobých dějin (teď nejde ani jen či hlavně o zakladatelská léta Ústavu pro soudobé dějiny), o nichž Jiří Pešek psal ve své recenzi na sborník *Deset let soudobých dějin* – ve své stati v *Bohemii* z ní cituje celých šestnáct řádek, dokonce jakoby s obavou, že snad jeho komentář byl příliš „zlý“ – neřekl až na jednu dvě položky nic nového, co nebylo v mém úvodním referátu v příslušné sekci královéhradeckého sjezdu historiků roku 1999, z jejíhož jednání uvedený sborník vzešel.¹⁴

Jedna oblast soudobých československých dějin byla však za mého ředitelování opravdu zanedbána, nikoli vědomě, ale s ohledem na priority při omezených personálních zdrojích: právě zkoumání dějin komunistické strany a komunistického mocenského systému. Teprve když se koncem devadesátých let ujal věci Zdeněk Kárník, vypracoval odpovídající komplexní projekt a vytvořil rozsáhlý tým spolupracovníků a když souběžně s tím Jiří Pernes získal grant na projekt výzkumu komunistického systému v letech 1948–1954, byly položeny základní kameny i na tomto poli.

Když už bilancuji, musím říct, že jedna prohra mě nepřestane mrzet, je to mé bolavé místo i po letech. V roce 1998, už takřka na odchodu z funkce ředitele, jsem po dohodě s tehdejšími místopředsedou akademie Vilémem Heroldem vypracoval projekt Centra totalitních studií, který měl ambici uplatnit se v tehdy vypsané soutěži s dalšími navrhovanými centry, která pak v praxi prokázala svou životaschopnost a užitečnost (třebaže jim po pěti letech úspěšné existence nedala nová „vědní politika“ příslušné rady vlády šanci pokračovat v práci v plném rozsahu). Nepřející, snad dokonce osobně motivovaný postoj jednoho či dvou členů vědecké rady, jež o návrhu jednala 2. prosince 1998, tedy v době, kdy už byl ředitelem Oldřich Tůma, vedl k odkladu rozhodnutí. V časové tísní, již byla celá soutěž poznamenána, se odklad rovnal pohřbu celého projektu. Co všechno se za těch pět let dalo udělat, kolik doktorandů vychovat, kolik symposií uspořádat, kolik zahraničních kapacit pozvat k přednáškám, jak se ještě dale-

14 Viz KOCIAN, Jiří – TŮMA (ed.): *Deset let soudobých dějin: Jednání sekce Soudobé dějiny na VIII. sjezdu českých historiků*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001. Pod názvem „O budoucnosti soudobých dějin se rozhodne na vysokých školách“ zde vyšel také můj úvodní referát (s. 9–18). Recenze, z níž Jiří Pešek cituje, byla otištěna v *Českém časopise historickém*, roč. 100, č. 2 (2002), s. 464 n.

ko víc propojit s mezinárodním bádáním na poli historie nacistické a komunistické totality! To se nedá zapomenout. I to patří k dějinám ústavu, i když už ne k jeho zakladatelskému období.¹⁵

K jeho počátkům patří ovšem epizoda, s níž jsem se dodnes nikomu nesvěřil. Přesně v šestém týdnu existence ústavu mě člen tehdejšího prezidia ČSAV akademik Viktor Knapp důvěrně seznámil s právě došlým úředním dopisem předsedy Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 při ČSAV profesora Vojtěcha Mencla (čj. 206/90 s datem 6. března 1990) adresovaným prezidiu akademie. V dopise se navrhovalo znovu uvážit název, složení, zaměření a způsoby budoucí práce nově vzniklého Ústavu nejnovějších dějin (*sic*). Argumentace dopisu vycházela z axiomatu, že „společenské vědy [se] stávají ... důležitým součinitelem integrujícím společenské zájmy a tím i *součástí politického systému*“, že tedy „umožňují poznávání dlouhodobých trendů“ a „analýzou dané společenské situace [umožňují] poznat to, co je v dané historické fázi *reálně možné* a kde jsou limitující faktory koncepční politiky“ (obojí podtrženo v originále). Mezi zásadami a návrhy se dále uvádělo, že „rozhodujícím výstupem ústavu by mělo být *souhrnné sledování a zhodnocování politické praxe uplynulého pěti až desetiletého vývoje*“. Za tím účelem se měl ústav od počátku konstituovat jako historicko-politologické pracoviště a změnit název na Historicko-politologický ústav ČSAV. Za žádoucí se považovalo, aby pracovníci ústavu „pravidelně na stanovená období zastávali funkce *poradců vládních a jiných institucí*, eventuálně pracovali i v *zahraničních službách*“. Dopis kulminoval v desátém bodě návrhem „*změnit název ústavu, vypsát znovu konkurs na obsazení základní – poměrně úzké – části jeho budovatelů*“. Je totiž včas třeba předejít takovému vývoji, který by budoucnost ÚND výběrem lidí usměrnil jen k úzce historiografické badatelské práci.“ (Všechna zdůraznění podle originálu dopisu.)

15. Také je mi trochu líto – dodávám v prosinci 2010 – že se nedočkala pokračování Pražská ročenka soudobých dějin 1998 (*The Prague Yearbook of Contemporary History* 1998), anglicky vydaná ústavem v roce 1999, kterou jsme sestavili společně s Robertem Kvačkem a kterou připravil k vydání a do tisku Derek Paton. Toto ústavní periodikum (žel s jepičím životem) bylo zamýšleno jako jeden ze způsobů, jak se „otevřít světu“ a pravidelně informovat zahraniční historiky nechtoucí česky o výsledcích výzkumu jejich českých kolegů v oblasti soudobých dějin. – Marně jsem se pídil po osudech chystané slovníkové příručky „Československo 1948–1989: Encyklopedie komunistického režimu v Československu“, která měla zachytit základní faktografii, fenomény i pojmosloví československých, českých i slovenských dějin uvedeného období a na níž se začalo pracovat ještě za mého ředitelování.

Akademik Viktor Knapp tehdy naštěstí podržel nad „šestinedělkou“ ochrannou ruku, a věc pak byla sprovedena ze světa dopisem z 12. dubna 1990 (čj. 1103/MP/90) místopředsedy ČSAV akademika Miroslava Katětova profesoru Menclovi. Nevznikl tak ústav pro „vědeckou demokracii“ jako nápodoba někdejších institutů marxismu-leninismu či „vědeckého socialismu“. A nebyl hned v počátku zmařen pokus o vytvoření nezávislého vědeckého pracoviště na úseku soudobých dějin, které se po letech údajného tápání způsobeného tím, že Vilému Prečanovi a jeho zakladatelské generaci „komplexní zkoumání dějin společnosti zůstalo vzdálené“, alespoň v nynější podobě těší shovívavé přízni Jiřího Peška.

Vzpomínám-li na ovzduší oné zakladatelské éry, nemohu neřici, že jsem si občas připadal jako fackovací panák. Jeden kritik (Ján Mlynárik) do ústavu a do mne bušil, že prý se ústav nestará o to, za co údajně bere peníze od Nadace Konráda Adenauera (problematikou odsunu, respektive vyhnání Němců jsme se zabývali, avšak nikoli kvůli financím z Německa, a zmíněná nadace nám nepředpisovala ani o čem máme bádát, ani k jakým výsledkům docházet). Jiný kritik (Bořivoj Čelovský) naopak ústavu předhazoval, že není nezávislý, protože bádá za cizí peníze, a je tedy vlastně v cizích službách. Pro Jana Tesaře a některé další bývalé kolegy a přátele jsem přestal být nezávislým historikem jen proto, že jsem se stal ředitelem akademického ústavu (Tesař to opravdu napsal v časopiseckém článku). Z legrace jsem si říkal „latrinendirektor“, protože mě vážně trápil stav sociálních zařízení, a první, co se už v květnu 1990 v ústavu zmodernizovalo, byly toalety a umývárny. Můj tehdejší zástupce mě kritizoval, že se zabývám něčím takovým, „ředitele nedůstojným“, předseda akademie profesor Otto Wichterle mě naopak za to pochválil s tím, že on udělal něco podobného, když zasáhl v šedesátých letech do projektu budovy Makromolekulárního ústavu a postaral se o důstojná sociální zařízení. Nicméně jsem se po letech dočetl v jednom váženém časopise – *fama crescit eundo*¹⁶ – že jsem kvůli „hajzlům“ zanedbával vědeckou práci ústavu.¹⁷

16 Pověst (případně pomluva) roste tím, jak se šíří.

17 Modernizace záchodů stejně jako každodenní výměna ručníků v umývárkách byly pro mě symbolem vítězství nad rusifikací či sovětizací země, symbolem návratu do jistého civilizačního prostoru, kde je čistý ručník samozřejmostí a kde lidé naprosto nerozumějí anekdotě o údajném automatickém olizovači prstů na moskevském veřejném záchodku.

A tak to teď nejnovější rádoby kritik schytlal za všechny, i když jsem mu zdaleka nespočítal všechny nesmysly, které ve svém článku napovídal.¹⁸ Prostě mi došla trpělivost. Ale ať si každý ověří, jak se věci měly ve skutečnosti. I Jiří Pešek nechť jde *ad fontes*, vždyť trocha empirie nikoho nezabije. Mám mu za zlé především to, že se svou autoritou danou funkcemi, jež zastává – univerzitní profesor, ředitel Ústavu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, český předseda Česko-německé komise historiků a předseda Sdružení historiků České republiky – v německy vydávaném časopise uveřejnil zaujaté schematické polopravdy, které si málokterý zahraniční historik může ověřit, už s ohledem na jazykový problém. Nikterak mě netěší, že jsem se s ním takto musel utkat, jakkoli mi takříkajíc nahrál na smeč.

III.

Několik zcela osobních slov na závěr

Okamžik, když jsem 28. října 1998 ve Vladislavském sále dostával z rukou Václava Havla Řád TGM, patřil bezpochyby k vzácným a jedinečným chvílím mého života. Velmi mě potěšila Mezinárodní cena Slovenské akademie věd z roku 2001; byl jsem tehdy první český vě-

18 Jeden za všechny: Jaképak byly v Československu v 50. letech dělnicko-rolnické fakulty, jak o nich píše na straně 168 uvedeného čísla *Bohémie*? Ano, byli absolventi dělnických kurzů („ádékáři“), které jim nahradily gymnaziální maturitu, prošli sítím vysokých škol, a po studiu na vysoké škole se z mnohých stali cenění odborníci. Václav Král, Čestmír Amort, Jaroslav Purš, Oldřich Říha a mnozí další měli řádnou maturitu a vysokou školu, dokonce předúnorovou – a jaké byly jejich konce? V letech 1949–1953 existovala Vysoká škola politických a hospodářských věd (VŠPHV), řada jejích absolventů nebo těch, kteří na ní začínali a po jejím zrušení přešli na Karlovu univerzitu, se stala váženými historiky. – Je to jako s tím „tlukoucím srdcem“ mas a dělnické třídy, jež prý „z donucení“ museli vzít na vědomí mladí komunističtí historikové, tedy zřejmě ta „stará generace“. Jistě, z ideové zaslepenosti či z obyčejné hlouposti napsali a hlásali „mladí komunističtí historici“ spoustu věcí, které dnes po sobě číst je za trest a za které se většina z nich stydí; z donucení to však nebylo. (Psal jsem o tom v polemice s Milanem Hüblem v *Československém časopise historickém* už v roce 1964.) Jiří Pešek ovšem nemůže vědět, protože to ještě nikdo nenapsal, že na začátku roku 1968 v debatě o rukopisu 4. dílu *Přehledu československých dějin* (1945–1948) celý autorský kolektiv jako jeden muž odmítl nazvat kapitolu o únoru 1948 „Únorové vítězství pracujícího lidu“; k velké nelibosti ředitele Historického ústavu, který stál před nemilým úkolem, jak obhájit takové *sacrilegium* v příslušném oddělení ÚV KSČ.

dec, kterému byla udělena. Přesto ale považuji za nejvyšší ocenění, jehož se mi vůbec v životě dostalo, slova, která zazněla z úst jedné kolegyně při mých pětadesátinách v Ústavu pro soudobé dějiny. Mluvila tam za celé osazenstvo a tehdy jsem si říkal, že jsem v těch zakladatelských časech přece jen možná byl mužem na svém místě. Kousek z toho ocituji: „Za oněch osm let jsme se od Vás mohli naučit, že všechno nebo skoro všechno jde, když se chce, byť to stojí velkou námahu a práci. Někdy jste nás přiměl uskutečnit Vaše dobrodružné a vlastně šílené nápady. Vzpomeňme výstavu nezávislé literatury Vzдор, sborník *Charta 77 očima současníků po dvaceti letech* nebo Vaše ediční dobrodružství posledních Vánoc s knížkou k pětasedmdesátinám Jana Vladislava. A vždycky to dopadlo dobře a vždycky se to nakonec ukázalo jako splnitelné. To víte, že někdy po straně brbláme, ale když to skončí, jsme spokojení a někdy i pyšní, že jsme to dokázali. Býváme někdy zaskočení Vašimi maximalistickými nároky, od požadavků na úroveň publikací až po čistotu sanitárních zařízení. Ale uznejte, že se učíme.“ Chápete, že tato slova jsou pro mě cennější než to, co laskavého o mně řekl třeba lord Dahrendorf, když Ústav pro soudobé dějiny dostával v roce 1999 ve Vídni Cenu Hannah Arendtové.¹⁹

Druhého podobně cenného vyznamenání se mi dostalo v soukromém dopise přítele historika Josefa Války. Napsal mi 31. července 2004: „Chtěl bych Ti říct, že Tě obdivuju a vážím si Tě mimo jiné i proto, že jsi jako jeden z mála vyhnanců perfektně zvládl ‘návrat’. Svým kolegiálním chováním nezatíženým resentimenty a svým rozhledem jsi nás zcela získal. Významně jsi přispěl svým šarmem a rozhledem k tomu, že ‘převrat’ v historiografii jsme zvládli a bezbolestně vpluli do Evropy a moderní vědy. Zejména v oblasti *Zeitgeschichte*. Uvědomovali jsme si to, i když jsme Ti to ani neříkali. Dodnes nemohu pochopit, proč nebyly polistopadovými režimy lépe využity zkušenosti, které jste v emigraci získali. Například v zahraničních službách.“

Tolik ocenění za života je na hranicích toho, co může člověk unést, a nezpychnout.

19 K této události, pro ústav nadmíru významné, viz příslušné pasáže v knize Ralpa Dahrendorfa *Universities After Communism: The Hannah Arendt Prize and the Reform of Higher Education in East Central Europe*. Hamburg, Edition Körber-Stiftung 2000 (zde o ústavu zejména s. 80 n. a 156 nn.).

Postskriptum z prosince 2010

O ústavu si lze všelico přečíst ve sbírce zpráv z tisku i odjinud (včetně záznamů rozhovorů v rozhlasu a televizi), vytvořené pečlivou dokumentaristkou Stanislavou Zachařovou. Letmo si vzpomínám na vůbec první novinovou zprávu o ústavu v deníku *Svobodné slovo* z 12. dubna 1990 (Ústav, který chyběl) či na krátkou reportáž z téhož roku ve *Večerní Praze* (Minulost z úkrytu, 18. června 1990). Za zmínku stojí rozhovor s Jiřím Peňásem z roku 1992 v deníku *Prostor*,²⁰ a zejména záznam rozsáhlejšího rozhovoru s Jindřichem Peckou, Vilémem Prečanem a Františkem Svátkem v nedělní příloze *Lidových novin* v roce následujícím.²¹

Mému „ředitelování“ je také věnováno několik stran přetisku mnohahodinového rozhovoru zaznamenaného 2. března 2006 Domem bavorských dějin v Mnichově v rámci projektu Bayern – Böhmen.²² Je zde popsána také pro první léta ústavu mimořádně důležitá epizoda – návštěva ve Vlašské 9 vedoucího pražské pobočky Nadace Konrada Adenauera Franze Josefa Reutera, který se ohlásil v listopadu 1991 s nabídkou spolupráce a podpory padesáti tisíc marek ještě téhož roku (nakonec to bylo osmdesát tisíc, a měli jsme problém, jak je do 31. prosince 1991 proučtovat), a to jako pravý *deus ex machina* ve chvíli, kdy jsme s Josefem Opatrným uvažovali, že pro nedostatek financí bude muset celé osazenstvo nastoupit šestitýdenní neplacenou dovolenou. Byl to začátek mnohaleté spolupráce, která vynesla ústavu kolem půldruhého milionu marek. (Na to konto ovšem bralo vedení akademie ústav na hůl, jak mi po letech přiznal nejvyšší akademický hospodář.)

Naposledy jsem na obranu ústavu – tehdy ovšem už oběma nohama mimo ústav – pozvedl hlas v polemice s Petrem Zídkem v *Respektu* v roce 2001.²³ Ale jinak? Když jsem se loučil jako ředitel, prohlásil jsem před všemi zaměstnanci, že se budu chovat jako moudrá tchýně, která se nedívá snaše pod pokličky a synovi neříká – „ale u maminky

20 Nezvládnutá minulost jako trauma: Československá historiografie v roce tři. Zapsal Jiří Peňás. In: *Prostor* (13.5.1992), s. 8.

21 In: *Lidové noviny* (30.1.1993), Příloha „Nedělní Lidové noviny“, s. 2.

22 PREČAN, Vilém: Diese Begegnung mit Deutschland war für mich sehr wichtig. In: LUFT, Robert – EIBER, Ludwig (ed.): *Bayern und Böhmen: Kontakt, Konflikt, Kultur*. München, R. Oldenbourg 2007, s. 301–331.

23 TÝŽ: Jak se zbavit druhých houslí: Budoucnost soudobých dějin závisí na vysokých školách. In: *Respekt*, roč. 12, č. 30 (23.–29.7.2001), s. 20.

Ti chutnalo líp, vid’?“. To jsem dodržel, nikdo se za všechna ta léta nemusel cítit napínán na skřípec dvojí loajality. Svého nástupce jsem si vybral a požádal jsem ho, aby se přihlásil do výběrového řízení. Ale do jeho práce jsem se nemíchal, ani nežádanou radou, ani postranními komentáři. Po dvou letech mi pak končila smlouva vědeckého pracovníka. Bylo mi šedesát sedm a půl roku a měl jsem obavu, že se mnou ředitel začne hovořit o zkrácení úvazku. To bych nesnesl – Prečan se bere celý, anebo není k mání. Včas jsem ohlásil, že 31. června 2000 končím, a podal jsem si žádost o důchod. Nikdy jsem toho nelitoval; o to lépe se mi pak s ústavem spolupracovalo v následujícím desetiletí, když jsem už nebyl na jeho výplatní listině.

Toto postskriptum bylo už dopsáno, když mi moje žena – první čtenář mých textů – připomenula cosi, co se mě v létě 1998 dotklo osobně. Jakousi intrikou těch, co jsem jim šlápl na kuří oko (to šéf někdy musí), jsem nebyl dva měsíce po odchodu z postu ředitele zvolen členem vědecké rady ústavu. Považoval jsem to tehdy za neslušnost, bylo to na můj vkus příliš české. O něco později jsem se stal členem vědecké rady akademie, a tak jsem na tu trapnost zapomněl. Pro úplnost by však asi měla být zaznamenána. Všechno ostatní, na co jsem nevzpomněl, také o zápasech s ústavními velmoži-vedoucími oddělení podle známého bonmotu – ty jsi náš král, a my jsme tvoji pání (čárka před odporovací spojkou je nutná), bude v mých pamětech, podaří-li se mi na ně ukrást čas.

Jedno bych však přece jen neměl takto odkládat *ad infinitum* jen proto, že se to týká dlouholetého věrného přítele. K 1. dubnu 1994 nastoupil do ústavu Vojtech Čelko: Ačkoli byl předtím ředitelem Domu slovenské kultury v Praze, nepřišlo mu zatěžko spokojit se s postavením asistenta ředitele. Sňal mi s beder péči o *public relations* ústavu; věděl přesně, kdy mě musí donutit zabývat se ve směru k veřejnosti i tím, do čeho se mi vůbec nechtělo. Už v roce 1994 převzal funkci českého tajemníka Česko/slovenské komise historiků a vykonává ji dodnes; při dvou tří denních zasedáních komise ročně – jarním na Slovensku a podzimním v Česku, která mají vždy na programu také konferenci, seminář či sympozium pro akademickou obec, někdy i pro širší veřejnost – je to mnoho práce. Od začátku se staral o přísun slovenských periodik a knížek do ústavní knihovny a zasloužil se o to, že řada bývalých slovenských studentů a doktorandů má trvalý vztah k ústavu.

Dopis Viléma Prečana předsedovi Akademie věd ČR Rudolfu Zahradníkovi z 9. července 1997

Vážený pan

Prof. ing. Rudolf Zahradník, DrSc.

předseda Akademie věd České republiky

Praha

V Praze dne 9. července 1997

Vaše č.j. 535/P/97

Vážený pane předsedo,

Váš dopis z 21. května obsahuje celou řadu podnětů, jež postupně a na různých fórech ústavu (vědecká rada, porady s vedoucími týmů a oddělení, celoustavní shromáždění) učiním předmětem komunikace a intenzivní debaty. Pokud jde o otevření se ústavu veřejnosti, vytyčil jsem si na počátku roku jako důležitý úkol cosi, co jsem si pro sebe a pro kolegy v ústavu nazval ofenzivou vůči světu, a to v trojím směru.

1. Jednak vůči domácí odborné veřejnosti, tj. pokud jde o ústav a obor soudobých dějin v této zemi. Co zejména mám na mysli, vyplývá z níže uvedených informací o přípravě mezinárodní vědecké konference „Československý únor 1948 a svět“ a také o projektu příručky slovníkového typu „Československý socialismus 1948–1989“.

Chtěl bych poukázat také na pravidelnou službu širší veřejnosti, kterou ústav provozuje už šestý rok. Studovna ústavu je otevřena pro kohokoli zvenku až na dva půldny po celý týden. Máme specializovanou prezenční knihovnu, jedinou svého druhu v Praze (stojí nás 150 až 200 tisíc korun ročně, bez hojných darů ze světa), plus prezenční studium dokumentačních sbírek ústavu, obojí doplněné konzultacemi. A tak jsme se stali Mekkou pro studenty (*undergraduates* i doktorandy) domácí i zahraniční. Znamená to mimo jiné celodenní zaměstnání pro jednu knihovnici a mnoho práce pro ústavního archiváře, prokazujeme tím však služby celému oboru a vytváříme si síť příznivců mezi akademickou mládeží (tj. budoucími profesory a řediteli ústavů) po celém světě. Je to náročné, když se to dělá denně, získáváme tím však také mnoho podnětů k přemýšlení a pro svou práci. Vím to z vlastní zkušenosti, týdně takto přijímám nejméně pět mladých dam a pánů z různého daleka, seznamují mě se svým uvažováním a přístupem k dějinám této země a na druhé straně vděčně přijímají mé

komentáře, informace o literatuře, pramenech. Trochu mi to nahrazuje práci na univerzitě.

2. Ofenziva či otevření se vůči širší veřejnosti, a to prostřednictvím masmédií. O každé publikaci ústavu pořádáme veřejnou prezentaci, kam zveme novináře a lidi (odborníky i pamětníky), od nichž očekáváme přínosnou diskusi. Je to nejméně jeden takovýto podnik měsíčně. Vzhledem k tomu, že s námi kooperující zahraniční nadace počítá takovýto debaty mezi jí preferované vzdělávací akce, považuje za přiměřené, že účastníci debat dostanou k dispozici „studijní pomůcky“ (obvykle publikace, o nichž je řeč) a skromné občerstvení. Obojí přispívá k oblíbenosti takovýchto podujetí. Jedno je důležité: lidé se naučili k nám chodit, i když je to do kopce a prostor v naší studovně je stísněný. Snažím se získat na zářijový prostor v televizi, abych mohl upozornit na to, co z živé, soudobé historie nás čeká v příštím roce.

3. Intenzifikace komunikace s mezinárodní komunitou vědců v našem oboru. Měl jsem na mysli pro tento rok zejména zavedení čilého obcování pomocí internetu. Zpoždění, k němuž došlo vzhledem k obtížným terénním podmínkám na Malé Straně, znamená jistý časový posun při zřízení vlastní „stránky“ a distribuce našich publikací tímto způsobem (v žádné nechybí anglické resumé, a abstrakty článků v časopisech děláme nyní podstatně delší než dříve).

Zatím tedy využíváme časopisu *Soudobé dějiny* tak, že jeho stránky otevíráme stále více zahraničním přispěvatelům. (Připomínám číslo 4/96, věnované roku 1956, a brzy bude distribuováno číslo věnované počátkům studené války.) „Lovím“ zahraniční autory mimo jiné na mezinárodních konferencích, které navštěvují také z tohoto důvodu. Nyní pracujeme na „polském čísle“ časopisu, které pro nás připravili kolegové z Ústavu politických studií ve Varšavě. Představujeme české obci historiků našeho oboru polské soudobé dějiny: jejich velká témata, instituce, archivy, výběrovou bibliografii. Je to velká práce, vše musí být perfektně přeloženo a zredigováno, není to levné (nejen překlad, ale nutno myslet i na autory z postkomunistické země, kteří pro nás napsali originální příspěvky místo psaní textů pro obživu), ale je to nesmírně inspirativní. Poláci jsou vskutku před námi, jsou dál a umí víc!

Nedávno, za jednodenního zájezdu do Drážďan, jsem dojednal s drážďanským Ústavem Hannah Arendtové pro výzkum totalitarismu, že budou koordinátory čísla našeho časopisu o bádání o dějinách NDR v Německu. (Je pozoruhodné, oč jsou Němci dál například v analýze typologie odporu, opozice a rezistence v éře socialismu. Je trpké uvědomit si, jak jsme v tom pozadu, ačkoli ve věci samotné tato země nebyla pozadu za NDR. Jediné, kde máme dobrou úroveň, je bádání o „Pražském jaru“, fenoménu, na

který může být tato země hrdá, jenže z ideologických důvodů si sama sebe nedovede vážít.) To „německé číslo“ bude v příštím roce. (Ale pro Němce bez honorářů!)

Jsmo čili ve spolupráci se slovenskými historiky. Ústav má v péči Československou komisi historiků (staví předsedu i tajemníka české sekce a stará se o mnohé další) a uveřejňuje v časopise příspěvky slovenských kolegů ve slovenštině – slovenští historici nemají svůj vlastní časopis pro soudobé dějiny.

Podobně, i když ne tak intenzivně, pěstujeme styky s ruskými historiky. Věnuji tomu mnoho pozornosti osobně: převzal jsem funkci předsedy české sekce Komise historiků a archivářů ČR a RF a byl jsem letos od roku 1994 už potřetí na delším archivním zájezdu v Moskvě. (Letos tam jedu ještě jednou, a to na rusko-americký seminář k dějinám studené války; musíme se přece starat o to, aby se braly na vědomí i žaby v české kaluži.)

Poslední jednotlivost v této řadě: Vypracoval jsem projekt překladové ročenky v angličtině *The Prague Yearbook of Contemporary History*. Londýnského nakladatele, který by financoval tisk a staral se o distribuci, máme. Potřebujeme „pouze“ finance na pořízení anglického rukopisu. Uvidíme, co na to řeknou GA ČR, posuzovatelé a grémia!

* * *

A nyní k několika konkrétním záležitostem, které nepatří k rutinní práci ústavu, mají však mimořádný význam pro obor, a také Akademie by se jimi mohla blýsknout, pokud jsou její vedoucí grémia s to si uvědomit, že humanitní obory poskytují Akademii dosti atraktivní výkladní skříň pro širokou veřejnost.

1. V únoru 1998 uplyne padesát let od „Vítězného února“ neblahé paměti. Chápu toto výročí jako příležitost k tomu, aby česká historiografie podstatněji přispěla do mezinárodního vědeckého diskurzu o dějinách studené války. Únorový převrat roku 1948 byl významným mezníkem nejen pro osudy Československa, ale také při rozdělení světa na dva bloky: za 14 měsíců poté bylo vytvořeno NATO, ona vojenská organizace, do níž se nyní Česká republika chystá vstoupit.

Odtud tedy ona mezinárodní vědecká konference „Československý únor 1948 a svět“, jejíž projekt vědecká rada ústavu schválila. Jsme v jednání s celou řadou zahraničních institucí evropských i zámořských, jednáme s předpokládanými referenty, uvažujeme o nejvhodnějším místě a eventuálním širším (společensko-politickém) aranžmá buď na zahájení, nebo na závěr konference. Něco podobného, třebaže menšího, jsme uspořádali v září 1993 (vnitřní faktory sovětizace zemí střední a východní Evropy,

bylo to trochu komorní, ale vydařené, a uživili jsme z toho jedno dvojčíslo časopisu); tentokrát to bude náročnější a záběr bude širší. Obávám se, že to bude také dražší než tehdejší podnik, který jsme uspořádali v Opočně.

Pojímáme dané výročí, před nímž nelze utéci, protože nakonec se ho zmocní i média a politika, a čím hůř budeme připraveni, tím hůř to s historií dopadne, jako výzvu k bilanci dosavadního bádání a podnět k rozšíření horizontu a intenzifikace tam, kde máme mezery a slabiny. Jednáme s archiváři o nevydaných dokumentech a snažíme se zapojit do příprav také nepočetné české specialisty z mimoústavních pracovišť. Je pravděpodobné, že před konferencí bude několik specializovaných domácích seminářů. My sami připravujeme mimo jiné dvojčíslo časopisu, jež vyjde ještě před koncem tohoto roku a bude obsahovat články a materiály na téma „Cestou k únoru“, s výrazným zaměřením na mezinárodní souvislosti.

Jistě bude příležitost, abych Vám na podzim referoval podrobněji. Jako první informace snad tyto řádky stačí.

2. Cílem projektu „Československo 1948–1989 (Encyklopedie komunistického režimu v Československu)“, který jsme zadali do soutěže Grantové agentury ČR, je připravit rukopis slovníkové příručky, která zachytí základní faktografii, fenomény i pojmosloví československých, českých i slovenských dějin uvedeného období. Nemusím snad rozvádět, jak širokou použitelnost má taková příručka, jež bude obsahovat i biografický svazek (na způsob galerie vládců, tj. mocenských elit komunistického Československa).

Byl trochu spor o to, zda takový projekt poskytuje dostatečnou vědeckou *challenge* (české synonymum „výzva“ někdy vyvolává nedorozumění), vysvětlili jsme si však, že jde o úkol povýtce vědecký. Jen pro sestavení hesláře o mnoha stech heslech bude nezbytné udělat inventuru celé problematiky co do dosavadních výsledků, ale také deziderát bádání. V práci na příručce bude třeba věnovat se řadě obecnějších otázek, například periodizaci a terminologii. A zejména bude nutno teprve podniknout heuristiku pro zpracování mnoha hesel, k nimž není ještě žádná literatura.

Jde tedy o úkol vědecký i náročný (s vysokou radiací do zahraničí, až to bude za tři čtyři roky hotové), na němž se bude podílet tak či onak celý ústav a pro jehož realizaci budeme muset získat desítky spolupracovníků mezi českými a slovenskými historiky a specialisty mnoha příbuzných oborů. Nevidím nikoho, kdo by se toho mohl v ČR ujmout, než právě ÚSD.

3. Třetí nerutinní projekt se týká také jedné z českých osmiček – příští rok to bude třicet let. Na zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů v Moskvě koncem dubna t.r. se na mne obrátil se zajímavým námětem profesor Pichoja, donedávna nejvyšší archivář Ruské federace, který musel na začátku roku 1996 rezignovat z funkce náčelníka archivní služby RF, protože zastával příliš „liberální“ postoj při otevírání archivních tajemství

sovětské éry. Pichoja je nyní motorem nestátní instituce, jež se jmenuje Mezinárodní fond Demokracie a dala si za úkol zmapovat v sérii čtyřiceti svazků tematických sborníků dokumentů místo Ruska ve dvacátém století. Stačili už připravit tři (byl jsem na jejich prezentaci v Moskvě), jejich tituly (a hlavně ovšem akribie jejich zpracování) vzbuzují respekt: Katyn, Kronštadt 1918, Filip Mironov a donští kozáci 1919–1922.

Pichoja nabídl našemu ústavu spolupráci při vydání edice pramenů na téma „Československo a Sovětský svaz v roce 1968 (Porážka Pražského jara)“. Rusky pro ruskou odbornou i širší veřejnost. Ze sovětských pramenů nabízí i to, o čem se nám zatím jen sní (a čeho jsem už viděl ukázky): stenogramy ze zasedání sovětského politbyra, kde se projednával československý problém (jsou dochovány týden po týdnu, od února do srpna 1968). Z naší, československé strany by šlo o to představit celé politické spektrum pokusu o reformu shora i sociálně-politické hnutí v zemi.

Nabídku jsem přijal. Chtějí platit vydání knihy. Naším příspěvkem by byly kvalitně do ruštiny přeložené dokumenty československé provenience. Asi 500 stran dokumentů (minimálně 150 tisíc korun jen za překlad, hledám překladatele i peníze na jeho zaplacení.) Nic podobného ještě v Rusku nevyšlo, nic takového není ještě v azbuce k dispozici. Není to *challenge*?

* * *

Už je ale nejvyšší čas dotknout se také věcí neradostných. Nemohu je přejít, protože se mne bolestně dotýkají, třebaže jsem se je snažil brát jako trest za opovážlivost, s níž jsem svého času převzal úkol, ještě v ČSAV, vybudovat ústav nejnovějších dějin.

Trvalo několik let, než se mi podařilo přesvědčit kolegu Petruse, že Ústav pro soudobé dějiny je při sestavování rozpočtu ve srovnání s obdobnými ústavy své kategorie ukracován a že Akademie hřeší na to, že jsme byli s to sehnat si peníze také jinde. Ještě dnes mi zní v uších slova, jež jsem od něho slyšel v Třešti na konci září 1995: „Měl jste pravdu, brali jsme vás na hůl.“ Vzal jsem na vědomí, že to nelze napravit rázem, že to bude trvat několik let. A jako doklad závaznosti slibu jsem považoval fakt, že byl ÚSD při sestavování rozpočtu na rok 1996 a 1997 obšátně koeficientem 1,59.

Ještě jsme se nestačili vyhrabat na úroveň průměru, a jsme tam, kde na začátku. Největší relativní krácení na základě prvního „balíčku“¹ postihlo

1 Zde jsou míněny rozpočtové škrty, které na jaře 1997 pod tíhou nepříznivé hospodářské situace přijala vláda Václava Klause a pro něž se vžil eufemismus „balíček“ (pozn. red.).

právě nás. I když to tak nebylo zamýšleno, jsme paradoxně potrestáni za to, že jsme připravili omlazení ústavu. Několik vědeckých pracovníků blízkých věku 70 let jsme totiž od počátku roku 1997 převedli do kategorie externích spolupracovníků, kteří pracují na smluvní honorářové bázi (mj. šetříme odvody). K tomu se přidružil jeden případ, kdy starší kolega získal v konkursu vytoužené místo na fakultě a z jednoho dne na druhý odešel. (Měl jsem ho držet, abych udržel stav zaměstnanců? Mám to příště udělat?)

Zkrátka, než jsme stačili uvolněná místa obsadit mladšími pracovníky, abychom podle zavedených pravidel v celoročním průměru měli dosavadní stav pracovníků (šlo o platná pravidla, nikoli že by nás radar náhodně zachytil při porušení dovolené rychlosti, kteroužto metaforou jsme byli odkázáni do patřičných mezí na poradě ředitelů), dostali jsme se mezi ty ústavy, na které dopadlo rozhodnutí Akademické rady při řešení dopadů prvního balíčku.

Chápu, že Akademická rada (či její předsednictvo) musí trvat na svém rozhodnutí o to úporněji, čím více pochybností o jeho správnosti možná sama (samo) má. Takový je běh světa lidí, kdo jiný to má vědět než právě historik. Dobrá, stalo se, a je mi jasné, že se neodstane. Ale tváří v tvář skutečnosti, že Akademie ještě nevyrovnala svůj starý a nesplacený dluh vůči ústavu, prosím a naléhám, že v tom nesmíme být ponecháni sami. Jestliže Akademická rada dovedla podle *ad hoc* zvoleného pravidla vzít, a to bez přihlédnutí k širšímu kontextu situace ústavu a jeho financování, není snad opovázlivostí či kverulantstvím žádat o radu a pomoc. Nepotřebuji snad vysvětlovat, že snížení stavu zaměstnanců nás dostane jen hlouběji do začarovaného kruhu snížení dotace v příštím roce. Nemáme už žádné rezervy: od zahraniční nadace máme letos méně o 30 tisíc marek, 120 tisíc oproti loňským sto padesáti tisícům (před několika lety jsme dostali čtvrt milionu marek, ale tolik už nikdy nebude, spíše ještě dále méně). Loňských 6,5 milionů korun na grantech představovalo 1 milion 200 tisíc režijních peněz, z nichž jsme mohli zacpávat díry. Velké granty loni bohužel skončily, letos máme na grantech sotva tři a půl milionu korun; snad budeme úspěšnější v letošní soutěži, již jsme obeslali jedenácti projekty. To může pomoci řešit situaci v roce 1998, nikoli však letos.

Končím o této věci, protože se dostávám opakovaně do nezaviněné situace žebráka, a to mě uráží. Ale uvažte prosím tento argument: Udělal-li jsem chybu, zavinil-li jsem, že ústav byl mimořádně ukrácen oním osudným skřtem, nechť jsem odvolán jako ředitel, který zapříčinil ústavu škodu. Tak to bude v řádu věci. Jestliže tak tomu není, co mám říci svým kolegům, aby neměli pocit, že se ústavu křivdí?

Vážený pane předsedo, nechci končit disharmonicky. Důraz tohoto dopisu je v referátu o radostných věcech, o záměrech, které nejsou ani fantazírováním, ani ničím nečasovým. Vyzval jsem ostatně své spolupracovníky, aby nepropadali panice ani depresi, a zdůraznil jsem, že věda musí přežít každou situaci, že to nesmíme vzdát. Tak to беру i já sám, snad jsem osvědčil i v dobách daleko horších, že nevzdávám nic, co považuji za dobré. Teď tu však nestojím sám proti moci, ale v situaci člověka, jenž má zodpovědnost za ústav, který – v tom budete snad souhlasit – má pro celý obor mimořádný význam.

Přeji Vám hezké léto. Myslím stejně jako – doufám – všichni lidé v této zemi na ty naše spoluobčany, které postihly záplavy. Uděláme v ústavu sbírku.

Srdečně Váš
Vilém Prečan

PS. Nebudete mít jistě námitek, že jsem si dovolil postoupit kopii tohoto dopisu kolegovi Vilému Heroldovi, aniž jsem se Vás předem dotázal. Snad jsem tím ušetřil Vašemu sekretariátu práci s kopírováním.

opavaWashington, D.C.
13.5.1992

Milý pane Tereš,

blahopřiji Vám k jubileovnímu vědomí. V této
mince má rub a líc: na jedné straně velká
odpovědnost, na druhé straně možnost a příležitost
všelco iniciovat a uvést do života. V obojím
měm Vám dovoluji psát.

Mělo se říct: s věkem více přichází auto-
matický rozum, ale pod takem vyšším přehledem
člověk více dohlédne, jak funguje a přehledně
a přehledně zjistí.

Také mi ověřte, že jste o něco méně rozhodný
než předtím, a obrác - při obléhání rozhodnutí -
osamělý. Vám

Byl by rád přel ještě aspoň několik
mnoho let věřit volnosti pro vlastní historickou
práci, jež život už je těžký, se přichází se
novými povinnostmi povhod.

Tak tedy ještě jednou: všechno nejlepší
a brzy na setkání!

Srdce Váš

V. Tereš

Obsah

Předmluva (<i>Oldřich Tůma – Milan Drápala</i>)	3
Martin Schulze Wessel	
Historiografie soudobých dějin v Česku	
<i>Institute, metody, debaty</i>	7
Jiří Pešek	
Historiografie soudobých dějin v Česku jako problém	
<i>Poznámky k článku Martina Schulzeho Wessela „Historiografie soudobých dějin v Česku: Institute, metody, debaty“</i>	32
Martin Schulze Wessel	
Soudobé dějiny jako mezinárodní dějiny	
<i>Odpověď Jiřímu Peškovi</i>	53
Vilém Prečan	
K historii prvních osmi let pražského Ústavu pro soudobé dějiny	59
Pavel Kolář	
Metanarace národních dějin v českém dějepisectví druhé poloviny 20. století	
<i>Kontexty vzniku – kontinuita – proměny</i>	89
O autorech	124